

Evliyâ Çelebi'den Kalan Belgesel İzler

Nuran Tezcan

(Resim 13)

Avusturya Devlet Arşivi'nde 1665'te Elçi Kara Mehmed Paşa'nın maiyetinde Viyana'ya giden Osmanlı heyetinde bulunanların yer aldığı belge: Österreichische Staatsarchiv Faszikel 187 fol. 1191r (Teply 1975; Kreutel 1987).

Bu listede 40 adamı ve 65 atı ile elçi, saray nazırı, kethüda, divan efendisi, kadı, baş hazinedar, hazinedar, emir-i ahur, levazım çavuşu gibi önemli kadroda bulunan 52 kişi yer almaktadır. Bazıları bulundukları kadro ile bazıları ise adlarıyla kaydedilmiştir. Ayrıca yanlarında kaç kişi ve at getirdikleri de sayısal olarak verilmiştir. Listenin sonunda verilen toplama göre heyette 299 kişi ve 268 at bulunmaktadır. Evliyâ Çelebi, bu listenin birinci sayfasında ve ilk sıralarda yer alır: 11. sırada "Ewlia efendi" yanında iki uşağı ve 3 at ile kaydedilmiştir. Kreutel'in ve Teply'nin saptamalarına göre, listede elçiden sonra gelen 2. sırada bulunan "Der Hofmeister" (Kethüda), Evliyâ'nın Viyana'da paşa ile kralın görüşmelerini anlattığı bölümde adı geçen "paşa kethüdâsı Hüseyin Ağa"dır: "*andan paşa kethüdâsı Hüseyin Ağa da sorguc-ı şâhî andan baş kapucıbaşı da bir cevâhir topuz ile paşa kethüdâsı at başı beraber ubûr etdiler*" (VII. 64b).

Bu belge hakkında daha geniş bilgi için bkz. K. Teply "Evliyâ Çelebi in Wien" *Der Islam* 52. 1975. 127; ayrıca bkz. R. Kreutel, *Im Reiche des Goldenen Apfels*, 1987 s.17.

Viyana'da Görüştüğü Kişiler

Avusturya İmparatoru I. Leopold

(1640-1705)

Evliyâ Çelebi 1665 yılında elçi Kara Mehmed Paşa'nın heyetinde Viyana'ya (*Beç*) gitmiştir. Heyetle birlikte Viyana'da kaldığı sırada Avusturya Kralı (*Nemse Çâsârı*) ile görüştüğünü yazar. O zamanki Avusturya Kralı Habsburg kökenli ve dönemin güçlü hükümdarı olan I. Leopold'dür (1685-1705).

Evliyâ Çelebi'nin kaleminden I. Leopold'ün tasviri (VII. 66b-67a):

(Resim 14)

Der-beyân-ı çehre-i eşkâl-i bed-likâ-yı acebliü-yi kral-ı dâll-ı kerîhü'l-manzar (çirkin görünüşlü, imansız kralın acaip kötü surat şeklinin anlatımı):

Evvelâ Nemse çâsârı (Alman kralı) inspirator kralın ismi (---) ve babası (---) dır. Henüz yigirmi ikisine bâliğ olup (yirmi iki yaşına basıp) sene (---) târîhinde Ungurus kralı olmuştur, ammâ Cenâb-ı Bârî bunu gerçi insân deyü halk etmiştir, ammâ orta boylu ince miyânlu (ince belli) ol kadar mülahham (etine dolgun) ve mücessem (iri yapılı) değil ve ol kadar kadîd-i mahz (zayıf) dahi değil bir fedâyî kad (yiğit boylu) sakalsız gulâmdır (genç delikanlı), ammâ evvelâ başı bi-emrillâh Mevlevî külâhı gibi yâhûd bal kabağı gibi surâhî kellesi var ve alnı tah-ta gibi yassı ve kaşları kalın siyâh kaş, ammâ mâbeyni (arası) gâyet açık olup ügü kuşları (baykuş) gözü gibi müdevver (yuvarlak) aları (keskin) gözlü ve kirpikleri uzun siyâh kirpikler ve yüzü Hacı Tilki (?) gibi uzun çehreli ve kulakları oğlancıklar pabucu (çocuk ayakkabısı) kadar bü-yük kulaklı ve burnu bir koruk kadar kırık yarım akçe tahtası (badem biçiminde akçe sayma levhası) gibi yâhûd Mora batlıcanı kadar büyük kırmızı burunlu ve burnunun deliklerine üçer parmak sığar vâsi' (geniş) burnu deliklerinin içinden otuz yaşında yiğidin bıyığı kılları gibi burnu deliklerinden bıyıkları çıkup dudağı bıyığına karışmış karış morış ol-muş siyâh fos (pos) bıyığı var kim tâ kulaklarına varmış.

Ve dahi dudakları gûyâ şütürleb gibi deve dudaklı ve ağzına bir so-mun sığar ve dişleri kezâlik iri beyâz deve dişleri var, ammâ kaçan kim söze gelse hemân ağzından ve deve dudaklarından ağzının salyarları gaseyân eder (salyaları akar) gibi galeyân u cereyân ederken (akarken) yanında pençe-i âfitâb gilmânları (güzel yüzlü genç oğlanları) ağzın-dan akan salyarların bir gûne havlı dokunmuş (bir çeşit tüylü dokun-muş) kırmızı makremeler (havlular) ile ağzının suyun silmededirler.

Ve kendüsi dâ'imâ tarak ile geysû-yı mergûlelerin (bukleli saçla-rını) taramadadır ve ellerinin parmakları Lanka hıyarı kadar vardır. Bi-emrillâhi te'âlâ bu çâsârların hasîb ü nesîbleri (itibarlı soy sopl-a-rı) cümle böyle bed çehreler (bet suratlı) imiş. Cümle kilisalarında ve hânelerinde ve talar guruşlarında (Avusturya sikkelerinde) kralı böyle bed çehre yazarlar (çirkin çehreli olarak resmederler). Eğer mahbûb çehre yazanları (onu güzel yüzlü resmedenleri), "Beni tazî' jîf etdin" (sahte resmettin) deyü katl ederler. Zirâ bed çehre olduğuyçün anınla tefâhür kesb ederler (övünürler).

Ammâ çâsâr-ı nâ-çârın (zavallı kralın) hüddâmları (görevlileri) her ne kadar mahbûb (güzel) ve pençe-i mihr-i dirahşân (parlak güneş yüz-lü) ise kral-ı bed-fi'âl-i dâll (kötü işli sapkın kral) ve ol kâfir-i pîçep (?) çâr (piç? kafir kralı) ve nîrân-dâr-ı düzah-karâr (cehennem ateşine düşesice) bed-nâm çâsâr (kötü adlı kral) inspirator ol kadar bed-çehre iken "Millet-i Mesîhiyye'nin güzîdesiyim" (Hristiyan âleminin seçkin kişisiyim) deyü gurre-i devlet-i Nasârâ (Hristiyan Devletin başı) iken ol kadar ucbe-likâ (ucube suratlı) ve kerîhü'l-vech (çirkin yüz-lü) çehre-i gûl-i biyâbân misâldir kim (gulyabani gibi suratı vardır ki) bi'l-bedâhe (aniden) bu kralı benî âdem ve gayri hayvânâtlar görse meshûr olmuş (büyülenmiş) gibi kralı görenler dir dir ditreyüp dem-beste ve hayrân kalırlar (dilleri tutulup şaşakalırlar). Ol ecilden (bu sebepten) kralı hinto arabalar (atlı araba) içre pinhân edüp (gizleyüp) deverân u seyrân ve bâğ u gülîstân teferrüçü etdirirler (dolaştırıp gezdirirler). Ammâ ol kadar necîb ü reşîd (asil ve olgun) ve tîz-fehm ve müdrîk ve zî-akldır (anlayışlı, idrak sahibi ve zekidir) kim gûyâ akl-ı Arasto'dur (Aristo akıllıdır) ve cemî'i müşâvere (danışma) ve turvinlerde (resmi toplantılarda) bunun sözünden âkılâne müşâvere sözü edememişlerdir (bunun sözünden daha akıllı bir görüş söyleyememişlerdir). Ve re'âyâ-perver (halkını seven) ve bir müdebbir (tedbirli) ve hünerver (becerikli) ekferdir (kafirin kafiridir). Lâkin sözünü dan dan söyler bir bed kaba âvâzlıdır (çirkin ve yüksek seslidir).

Der-beyân-ı kıyâfet-i libâs-ı çâsâr-ı bed-likâ (Çirkin suratlı kralın elbisesinin görünüşünün anlatımı):

Evvelâ başında sâ'ir kefereler gibi siyâh Eflâtûniyye şapkası var. Ba'zı zamân yine ol cirmde (büyüklükte) yeşil ve kırmızı ve sarı ve mâvî keçeden gûnâ-gûn (çeşit çeşit) şapka geyer, ammâ üstünde cevâhirli sorguç libâslar vardır. Ve şapka etrâfında fındıktan iri beyâz dürr-i yetîm incüler (kıymetli iri inciler) vardır ve püskülleri cümle incüdür.

Ve boğazında beyâz dülbend makremeler (tülbent yağık) sarıdır.

Ve gömleğinin iki karış yakası bir gûne çatma işleme münakkâş (işlemeli) yakadır kim gûyâ sihr-i i'câzdır (ince iştir), ammâ üstünde esbâbı ve rokласı (tiftik üstlük) ve dolaması cümle siyâh papasların geydikleri sofdur (yün) kim beş akçe etmeyüp on akçe deyüp artıranın üstünde kalır. Ve kuşağı papas kuşağı gibi ipden zünnârdır (kuşaktır).

Ammâ boğazında asılı elmâsdan bir kuzu sûreti var, kırk kırât gelir. Garâbet bunda kim üstâd hakkâk (kuyumcu) bu elmâsı kuzu sûretine

eli ayağı ve başı ve boynuzlarıyla koyunca ne kadar büyük elmâs olmak gerek kim bu mertebeye koyup kuzu sûreti ola. Hattâ bu hakîr çâsâr huzûruna kırk elli günde niçe yüz kerre varup gâyet dikkat ile mezkûr (adı geçen) kuzuyu temâşâ ederdim (bakardım). Hakkâ ki kırk elli kırât gelir elmâs kuzudur kim boğazında sallanup durur, esbâb-ı ihtîşâmı (kıyafetinin bütün gösterişi) hemân budur (sadece budur) gayri şey'i yokdur. Gûyâ hemân bir siyâh roklalı papasdır kim her bâr (sık sık) boynundaki kuzuyu eline alup nazar edüp yine koynuna kor.

Bu hakîr bu kuzu elmâsı su'âl etdikde başpapas eyitdi kim, “Hazret-i Îsâ Hazret-i Allâh'ın yanında kuzu sıfatlı ve kuzu gibi halûk (yumuşak huylu) ve yavaş ve kuzu gibi meler ve enîs ü mûnis kuzu (yumuşak başlı kuzu) sıfatlı olduğundan sizin pâdişâhlarınızın vezîr mührü nice pâdişâhlarınıza dedelerinden kalmış ise bu kuzu tasvîri elmâs dahi iki bin altı yüz yıldan berü çâsârlara dedelerinden intikâl edüp, ‘Cihân pâdişâhları bu eşkâlde ve bu küt'ada (bu biçim ve büyüklükte) böyle elmâsa mâlik olmuştur’ dediler. Ve her bâr kral bu kuzuya nazar etmesinin aslı, kaçan kim kral bir kimesneye gazab-âlûd olsa (bir kimseye öfkelense) ‘Pâdişâhlar Îsâ gibi kuzu olmak gerekdir’ deyü kuzuya bakup celâl-i gazabı teskîn olur (öfkesi yatıştır)” deyü cevâb [verdi].

Kralı yakından görmüş ve gözlemlemiş olduğu anlaşılan Evliyâ Çelebi, onun yakın çevresindeki devlet ileri gelenleriyle de tanıştığını yazar. Evliyâ Çelebi onlardan İstanbul'dan gelen elçi ve heyetin en az bir, bir buçuk yıl Viyana'da kalacağını öğrenir ve akli başından gider (VII. 2b). “Âyâ bu cezîre-i kâfiristânda seyâhat, ticâret ve ziyâret yokdur. Bir yıl ve bir buçuk yıl nice mahpus gibi durulur” diye düşünüp bir durum değerlendirmesi yapar ve o sırada “sulh” işlemlerini tamamlayıp memleketlerine dönecek olan İspanya, Kızkral, Danimarka ve Donkarkız krallarının vezirleriyle birlikte seyahat etmeyi planlar: “Eyü fırsattır bu Beç'te bir yıl durmakdan ise gayri diyârları seyâhat edüp yine elçi paşa gidinceye dek gelüp yetişirim” der. Bu arada Erdel Kralı'nın Zoza veziri ile ahabap olmuştur (73a), önce ona ve “Mantikukula vezire [Raimund Montecuccoli], başvezir olan Rudolfoş'a, başkomiser, başpapas, kralın musahiplerine” varıncaya değin ulaşıp onlara birer “Kaya Sultân makremesi” verip “yedi krallık yeri seyahat etmek” isteğini bildirir. Başvezir, Evliyâ'yı kral ile görüştürür. Evliyâ, krala da en güzel renklerle işlenmişlerinden (nakş-ı bukalemûn-ı ibretnümûn) iki adet “Kaya Sultân yağlığı”, iki adet “Kışmırî şal” ve Freng Mânî

kaleminden çıkmış gibi iki adet *İsâ ve Meryem ikonu* hediye eder. Bu “az, fakat hazineler değer” hediyeler karşısında kral çok memnun olup Evliyâ ile iki saat sohbet eder. Bu sohbetle başlayan tanışıklık 3 ay boyunca sürer. 3 ay boyunca Evliyâ ile kral seyahat üzerine sohbet ederler. Sohbetlerin merkezini Evliyâ’nın Şam, Beyrut, Kudüs, Gazze ve çevresine yaptığı seyahatlere ilişkin bilgileri oluşturur. Kral, özellikle *Kuds-i Şerîf*’i sorup oraya ilişkin bilgiler edinir. Kral, Evliyâ’nın *Kuds-i Şerîf* hakkında verdiği bilgileri dinledikten sonra kendi papazlarını imtihan eder, böylece onların yanlış ve yetersiz bilgileri ortaya çıkar. Kral, Evliyâ’nın bilgisi karşısında cahil kalan bu papazları cezalandırır, işten atar. Evliyâ’nın bilgisinin genişliğine ve doğruluğuna hayran olur, dürüst seyahat edip doğru anlattığı için ona para, kumaşlar ve 13 adet saat hediye eder. Kralın bu ilgisini fırsat bilen Evliyâ, hemen “*yedi kral* (Batı Avrupa) *vilayetine seyâhat etme*” isteğini dile getirip “izin” ister. Kral “*başüstüne*” deyip kalem ve kâğıdı eline alıp “*Yedi krallık vilayetlerimde kal’alar ve şehirler ve benderler ve kurâ vü kasabatlarım mu’azzez ü mükerrerem gezüp seyr-i temâşâ etsün*” diye “*bir papinte hat*” (geçiş izni mektubu) verir (VII. 73a). Buna çok sevinen Evliyâ, kralın verdiği kâğıdı onun gözü önünde öper, bir “*dibâ*” kese içine koyar. Krala karşı saygıda kusur etmeyen Evliyâ, gösterdiği saygıyla da kralın gönlünü kazanır ve kraldan ayrıca her gittiği yerde kendisinin ihtiyaçlarının karşılanıp istediği kadar kalmasının temini için de bir yazı alır. Kral “*Beni sevenler dostumuz Evliyâ Çelebi’ye riâyet etsinler*” diye tavsiye mektubu yazar; ayrıca birçok hediye ve paralar vererek başveziriyle *İşpanya, Danimarka, Donkarkız, Fransa* vezirlerine gönderir. Onlar da kralın “*yedi krallık yeri seyahat etsin*” yazısını ve başvezirin fermanını görünce “*hoşgeldin ve sefâ geldin bizimle bile gidip vilâyetlerimiz görüp zevk u sâfâlar edersin...*” diye karşılarlar. Evliyâ da başta kral, başvezir olmak üzere çevresindekilerle vedalaşır, elçiden de izin alıp vezirlerle yola çıkar:

sene 1075 mah-ı zilhiccesinin on beşinci gün bazartesi Beç tahnından Ungurus-ı Alman diyârlarından tâ Bahr-i Muhit kenarlarında vilayet-i İşpanya ve vilayet-i Donkarkız ve vilayet-i Danimarka ve vilayet-i Filimeng’de şehir-i Amıstırdam’a ve vilayet-i Lonçat’a ve vilayet-i Kallevine’ye ve vilayet-i Ruye ve vilayet-i Hollandiye’ye ve vilayet-i Prandaporosk ve şehir-i Prak’a ve şehir-i İsizinye’ye ve’l-hasil yedi krallık yerde ta nehr-i Vo kenârına varınca gittiğimiz konakları ayân u beyân eder ... (VII.75a)

Ancak *Seyahatnâme*'deki bu başlığı iki sayfa metin izler, daha sonra 27 satır boşluk vardır (VII.75a). Boşluktan sonraki anlatımında Evliyâ'yı iki buçuk yıl aradan sonra tekrar geldiğini söylediği *Beç* (Vi-yana) yakınlarından geçerken buluruz. *Beç* kalası yakınlarında konaklayan Evliyâ, Macaristan yolundadır. *Seyahatnâme*'nin çeşitli yerlerinde bu yolculuğunu yazacağını bildirdiği halde yazmamıştır.

Kont Raimund Montecuccoli

Ammâ sol tarafda cümle kırmızılar geymiş gûyâ kızıl kana müstağ-rak olmuş (batmış) gibi kırmızı esbâblı ve yeşil katîfeli ve beyâz bayraklı Fransa askeri nümâyân olup (görünüp) bir tarafa kat-ender-kat ubûr etdiler (grup grup geçtiler).

*Andan sonra serâpâ (baştan başa) güderi dolama ve yeşil çuka kalpaklı ikişer atlı ve beşer altışar çakmaklı tüfengli Zirinoğlu ve Beganoğlu Nedajoğlu ve Kepanoğlu ve İslavin ve Mekemorya cünûdları (askerleri) ubûr etdi (geçti). El-hâsıl yedi hersek askerleri alayların gösterüp geçdiler ve nehr-i Raba'nın sağ tarafında karar-dâde oldular (mevzilendiler). Andan kırk elli bin kadar Nemse (Alman) aske-rinin piyâdesi balyemez toplarıyla Zoza nâm vezîri ve **Mantikukula** nâm vezîrleri serdâr olup (komutan olarak) gürûh gürûh geçdiler (bölük bölük). Ve andan Çeh kralı cünûdu (ordusu) güzer etdiler (geçtiler). Andan Kızkırıl leşkeri (askerleri) geçüp arabalar içre niçe bin samson köpekleri ceng mahallinde koyvereler, bunlar dahi geçüp gîttiler ve cânib-i garbda âmâde durdular (hazır olup beklediler).... (VII. 19b). (Resim 15)*

Evliyâ, *Raba* (Raab/St. Gotthard) savaşından sonra Montecuccoli ile 1665'te Elçi Kara Mehmed Paşa'nın heyetinde Viyana'ya gittiğinde de karşılaşacaktır. Kara Mehmed Paşa'nın kralla (I. Leopold) görüşmesinin tanığı olan Evliyâ, bu görüşmelere katılan kralın vezirleri arasında Mantikukula'dan da söz eder ve onların "No no deyüp şapkaların kelle-i bî-devletlerinden (uğursuz başlarından) çıkarup..." paşayla konuşmalarını aktarır (VII. 66a).

Heyetle bir süre Viyana'da kalan Evliya bunu fırsat bilip Batı Avrupa'ya gitmek ister ve Viyana kralından (I. Leopold) bugünkü vize karşılığı olan geçiş belgesi (*papinta kâgız*) alır. Ama daha önce kral-la bu bağlantıyı kurmak için kralın vezirlerine ve bunlardan biri olan Mantikukula'ya Kaya Sultan yağlığı hediye ettiğini yazar (VII. 73a).

Franz von Mesgnien-Meninski

(1620-1698)

Evliyâ Çelebi'nin Viyana yolculuğunu anlattığı VII. kitapta *Paşa'nın tercümânı olan Meykel* (50b); *pelîd-i anîd Meykel tercümân* (51b); *baş Meykel tercümân* (53b); *baş Meykel* (54a); *baş Meykel tercümân* (55a); *Tercümân Meykel* (65a) olarak geçmektedir. R. Kreutel, 1665'te Viyana'ya giden Osmanlı heyetinin resmi mihmandarı ve tercümanının ünlü Avusturyalı Doğubilimci Franz von Mesgnien-Meninski olduğunu, dolayısıyla onun adının *Seyahatnâme*'de tercüman *Meykel* (Kreutel *Mikel*) olarak geçtiğini yazar (R. Kreutel. "Ewlijâ Çelebis Bericht..." *Der Islam* 1948-1952. 240)

Duvar Yazıları

Evliyâ Çelebi, seyahatleri sırasında geçtiği yerlerdeki camilere, hamamlara, kimi zaman ağaç gövdelerine oraya geldiğinin işareti olarak duvar yazıları bırakmıştır. *Seyahatnâme*'de VIII. Kitabın sonunda Edirne'deki Osman Baba türbesini ziyareti sırasında "elli bir yıllık seyahat hayatı boyunca Rum, Arap, Acem, Belh ve Buhara'da üstüne vazife bilip değersiz el yazısıyla bir fatiha dileyerek her cami, han, imaret ve tekkede duvar yazısı bıraktığını ve bunun gönül sahibi insanlara aşikâr" olduğunu bildirir:

Rûm ve Arab u Acem'de ve Belh [u] Buhârâ'da elbette her câmi' ve hân u imâret ve tekyegâhlarda ve'l-hâsıl bu elli bir yıl seyâhat içre on sekiz pâdişâhlık yerlerde elbette ve elbette üstüme iltizâm-ı mâlâ-yelzem edüp (üzerimize vazife bilip) hatt-ı nâ-müstekrehimizle (değersiz olmayan yazımızla) birer Fâtiha ricâ edüp tahrîr eylemişiz. Gören âşıklara hafî (gizli) değildir. (VIII. 379b)

Ayrıca *Seyahatnâme*'nin birçok yerinde kendi eliyle yazdığı ya da kazıdığı duvar yazılarını bildirir. Bunların sayısı 30'dan fazladır. Genellikle duvarlara siyah mürekkeple yazan Evliyâ Çelebi, bazı yerlerde ağaç gövdelerine de kazımıştır. Birkaç örnek:

1074/1664'te Almanya'da Korokonder kalesini geçtikten sonra 300 dallı "*ibretnümâ*" bir ağaç görür. Gövdesini 77 kişiyle saran Evliyâ bu ağacın görünüşünü ve özelliklerini ince ayrıntısına kadar anlattıktan sonra heybesinden "*nevregân*" (bıçak) ve "*tilsiman*" (keski) çıkarak Almanya'da olduğu için sözde Almanca (*lisân-ı Nemçe*) olarak bir duvar yazısı kazır: "...hemân heybemde olan nevregân ve tilsimân ve

ecene demirlerin ve matraka çekicim çıkarup mezkûr dıraht-ı azîmin sîne-i bî-kînesine lisân-ı Nemse hattıyla taklîd edüp 'Marya Kot kapur hand makar fand' deyü bu elfâzları nevreğân ile ağacın sînesi üzre ata binüp kazdım. Ya'nî 'Meryem Ana için ve Kot kapur hand, ulu Allâhu azîmü'-ş-şân için, makar fand du'â eder Evliyâ' deyü ağaca kazdım, ammâ hakkâ ki Alman diyârında bir alâmet edüp bu hattı yazdım (VII. 5a). Evliyâ içinden su fışkıran bu ağacın kutsallığına dair oradaki papazlardan şu bilgiyi edinir: Bizim Hazret-i Îsâ peygamberimiz seyyâh-ı âlem idi. Bunda gelüp bu dıraht-ı azîmi diküp mu'cize olsun için Alman dağındaki Tuna'ya işâret edüp gelüp bu ağacın içinden nehr-i Tuna evc-i hevâya çıkup yere dökülürdü.

1078/1668 yılında Mora'da Ballıbadra şehrinde gördüğü dünyada benzeri olmayan 360 dallı “büyük servi” ağacının bir dalına yazı yazar. Gölgesine kırk elli tavla at bağlanıp kırk elli bin koyunun sığacağı kadar büyük bir ağaçtır. Evliyâ, ağacın gövdesini ancak yedi uşağıyla sarabilmiştir. Hatta bir kişi destarını açıp ölçer, ki tam bir destar tülbenti saracak genişliktedir. Bu ağacın başka bir özelliği tepesinde bulunan deliğe yuva yapan arıların çok kıymetli bal üretmeleridir. Bu ağaç aynı zamanda Hristiyanların kutsal saydığı bir ağaçtır ve Evliyâ oradayken başlarından şapkalarını çıkarıp tapınanları bile görmüştür. “Allahın nazarının değdiği zümrüt gibi yeşil” bu ağaca Evliyâ bir iz bırakmadan edemez ve dalına çıkarak çekic ve keskiyiyle ağacın kabuğunu oyarak Karahisârî üslubuyla “Zirâ bu hâkir bu mesîregâhda dahi bir âsârımız olsun için sapanlarla bu servin bir nihâline urûc edüp nevreğân tilsimân ile ‘Seyyâh-ı âlem Evliyâ rûhiyçün el-fâtiha’ deyü servün kabuğun oyup Karahisârî tarzı tâhrîr etdim, ammâ inşâllah İstankö (y) cezîresindeki çinâr-ı müntehâ-yı ibret-nümâyâ kazdığımından bu â'lâ olup inkırâzu'd-devrân müebbed olur (dünya durdukça kalır)” (VIII. 261b) diye yazar. Her ne kadar dünya durdukça bu izinin kalmasını dilerse de ondan böyle bir yazı kalmamıştır.

1082/1671 senesinde İstanköy'de yine 300 dallı büyük ve zemzem suyuyla kutsanmış bir çınarın (Kos'taki Hipokrat Çınarı) gövdesine “elifleri birer arşın” oyarak “Seyyâh-ı âlem Evliyâ rûhiyçün fâtiha” (IX.Y106a) yazdığını bildirir.

1082/1671 yılında hacca giderken geçtiği Manisa yakınlarındaki Çatal Ilıca'da uzun bir yolculuğun ardından vardığı ılıca hamamında, hamamı uşaklarına temizlettikten sonra girip yıkanır. “... bir latîf havz olup âb-ı sühûn ile leb-ber-leb olup hakîr dahi girüp râhat-ı cân bul-

dum” diyen Evliyâ, bir mermer sütun üzerine orada yıkandığına dair tarih koyduğunu bildirir: “*Hamd-i Hudâ bu kadarca sevâb bize müyesser oldu. Ve bir mermer sütûn üze tathîr etdüğimizin târîhin tahrîr edüp târîh koduk.*” (IX.31b)

Zaman içerisinde kaybolan bu yazılara rastlanmamıştır. Buna karşılık Evliyâ’nın *Seyahatnâme*’de bildirmediği kimi duvar yazıları ve kitabeleri bulunmuştur. Duvar yazıları camilerin dış yüzüne, genellikle giriş kapılarının kenarına yazılmıştır. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erich Prokosch “Die Gedenkinschriften des Evliyâ Çelebi”, *Jahrbuch des Österreichischen St. Georgskollegs Istanbul* 1988-89, 320-36, N. Tezcan “Evliya Çelebi’nin Belgesel İzî ‘Papinta Kâgız’.” *Toplumsal Tarih* 161 (Mayıs 2007), 31-35, M. Tütüncü “Seyahatnâme’de Kitabeler ve Evliyâ’nın Hattat ve Hakkâklığı Hakkında”, *Çağın Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, haz. N. Tezcan, YKY İstanbul 2009, 403-407. N. Tezcan “Evliyâ Çelebi’nin Belgesel İzleri”. *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi* 2011, sy. 12.

Aşağıda Evliyâ’nın bugüne kadar tespit edilmiş yazılarını zamandizimsel olarak veriyoruz³⁹.

I. 1071/1660 tarihinde Köstendil’den (Bulgaristan) geçen Evliyâ Çelebi, Köstendil camilerinden kısaca söz eder, sadece Durhan Bey Camii ile Eski Sultan Murad Camii’nin adını verir. Şehirde sıcak su kaynakları ile ılıcaların çok olduğunu belirten Evliyâ, camilerinde sıcak su ile abdest alındığını yazar (V. 174a). *Seyahatnâme*’de adını vermediği İnceli Ahmed Beg Zoğu Camii’ne duvar yazısı bırakmıştır.

(Resim 16)

II. Uyvar Kalesi İçinde Bulunan Vâlîde Camii’ndeki Yazılar

Saray’daki eğitimi sırasında Güğümbaşı Mehmed Efendi’den (I.69a) hat sanatı öğrenmiş olan Evliyâ Çelebi, seyahatleri sırasında kimi zaman kitabe yazma işiyle de görevlendirilmiştir. Bunun bir kanıtı, 1663 yılında Uyvar kalesinin fethi sırasında kalenin içindeki kilisenin camiye çevrilmesi dolayısıyla içinde Nişancı Paşa Ömer Beg’in şiiirinin bulunduğu bir kitabeyi yazmasıdır (VI.131a).

39 Foça’daki Alaca Camii ve Atik Ali Paşa Camii Bosna savaşında yıkılmıştır. Adana Hasan Ağa Camii’ndeki duvar yazısı da 1998 depreminden sonra yapılan onarım sırasında yok olmuştur. Bkz. Christiane Bulut. “Evliya Çelebi und die Inschrift von Adana” *Journal of Turkology*. cilt 1. sy. 2. 1993. 195-201.

Ve bu deyr-i kebîri sa'âdetlü pâdişâh için mihrâb ve minber ve kürsî ve mahfiliyle bir câmi'-i Sultân Mehemed Hân-ı Râbi' etdiler kim nûr-ı mübîn oldu. Kible kapusundan tâ mihrâba varınca bu câmi'in tûlu yüz on ayakdır ve arzen kâmil seksen kademedir ve mihrâbı üzre olan ... ayeti ve minber kapusu üzre "Lâ ilâhe illallâh" hatlarını Kubûrîzâde Halîl Efendi yazdı ve bu hakîr Evliyâ seng-i mermer üzre kazdı ve tezhîb ve silu ve lâjüverd nîlgûn ile düzdü. Ve bu câmi'in kible kapusu üzre olan târîhin hattı ve güftesi Nasûh Paşazâde Nişâncı Paşa Ömer Beğ'in şî'iridir, ammâ mermer üzre yine bu hakîr Evliyâ'nın şuşğ-lıdır kim ol kapu üzre târîh budur:

*Kal'a-i üstüvâr-ı Uyvar'ı
Aldığında vezîr-i mülk-ârâ
Câmi'-i Hân Mehemed olmağışün
Eyledi bu kenîseyi ihyâ
Döndü hakkâ ki beyt-i ma'mûra
Oldu gûyâ ki Mescid-i Aksâ
Dedi târîhini anın Ömrî
Mescidün ammere ale't-takvâ*

Sene 1074.

Bu târîhleri ve niçe âsâr-ı hatları kazup yazdığım için Sadria'zam-dan yüz altun ihsân aldım." (Resim 17 ve Resim 18)

1685'te Avusturyalılar kaleyi geri aldıktan sonra cami bir süre harabe halinde kalmış, sonra tekrar kiliseye çevrilmiştir. 1687 yılında Uyvar'ı ziyaret etmiş olan Hollandalı seyyah Jakob Tollius (1633-1696) kitabeyi görmüş ve kopya etmiştir. 1700 yılında yayımlanan kitabında bu kopye bulunmaktadır. Artık mevcut olmayan kitabe de Evliyâ Çelebi'den bugüne kalan belgesel bir iz değerindedir.

III. 1074/1664 tarihinde Bosna-Hersek'te Foça şehrinden geçen Evliyâ Çelebi, Hasan Paşa Camii'nin Alaca Camii diye adlandırıldığını bildirerek Hasan Paşa'nın cömertçe harcadığı para ile yapıldığını ve son derece güzel bir mimarisi olduğunu ayrıntılı bir betimleme ile yazar (VI.146a-b). "*ma'bedgâh-ı müzeyyen*" (güzel yapılmış ibadet yeri) olarak nitelediği caminin mimarî övgüsünü, tüm seyyahların hayranlığını kazandığını belirterek sonlandırır: *Cemî'i üstâd mühendis ve seyyâh-ı*

âlem ve âlim ü âmil ü kâmil bu kubbeye ve bu demir şebeke kafeslere im'ân-ı nazar ile nazar edüp engüşt ber-dehen ederek (parmaklarını ağızlarına götürerek) vâlih ü hayrân olurlar (VI 146b). Evliyâ, *Seyahatnâme*'de belirtmemekle birlikte bu camide Farsça ve Arapça olarak duvar yazısı bırakmıştır. **(Resim 19)**

IV. Evliyâ Çelebi, Foça'da mimarisinin anlatımına geniş yer verdiği Alaca Camii'nden başka dokuz caminin daha adını sayar. Fakat bunlar arasında adı geçmeyen Atik Ali Paşa Camii'nin duvarında ona ait 1074/1664 tarihli bir duvar yazısı bulunmuştur. **(Resim 20)**

V. Evliyâ Çelebi 1082/1671 yılında İstanbul'dan Hacca gitmek üzere yola çıkar. Batı Anadolu ve güney Anadolu'dan geçerek Şam üzerinden Mekte ve Medine'ye gider. Bu yolculuğu sırasında önce Konya Karaman'da Boyalı Kadı Pir Ahmed Camii'nde ve daha sonra uğradığı Adana'da Kethüda Hasan Ağa Camii'nde duvar yazıları bırakır. **(Resim 21)**

VI. Evliyâ Çelebi, Hac yolculuğuna çıkmadan önceki yolculuğunun sonunda, Edirne yakınlarında ziyaret ettiği Hz. Gazi Osman Baba türbesinde: “*Merhûm Melek Ahmed Paşalı seyyâh-ı âlem Evliyâ rûhiyçün Allâh rızâsıyçün el-fâtîha*” diye duvar yazısı bıraktığını bildirir (VIII. 379b). Bu duvar yazısı *Merhûm* kelimesi dışında Adana Kethüda Hasan Ağa Camii'nde de bulunmuştur. **(Resim 22)**

“Freng”lerden Aldığı Geçiş İzni Mektupları: “Papinta Kâğız”

Evliyâ Çelebi, seyahatleri boyunca “*frengler*” den üç kez geçiş belgesi kendi ifadesiyle “*papinta hatt / kâğız*” (geçiş izni mektubu) almıştır. Birincisini Nova'ya giderken Dobra-Venedik'te (Dubrovnik), ikincisini Batı Avrupa ülkelerine (*Yedi krallık vilayetler*) gitmek için 1074 (doğrusu 1075)/1665'te Viyana'da “*Nemse çâsârî*”ndan (Avusturya Kralından), üçüncüsünü de 1082/1672'de Hac yolculuğu dönüşünde Tur dağındaki (Tür-ı Sînâ) manastırın patriğinden almıştır.

Evliyâ Çelebi, Batı Avrupa'ya gitmek için iki kez girişimde bulunduğunu anlatır:

1. Sözde, 1074/1663'te Uyvar'ın fethinden sonra köleleriyle birlikte yola çıkıp Amsterdam'a kadar gitmiş, ancak şehre giremeyip bir günlük yol mesafesinden şehre bakıp geri dönmüştür (VI.125b-126a).

2. 1665'te Elçi Kara Mehmed Paşa'nın heyetinde bulunan Evliyâ Çelebi, Batı Avrupa'ya gitmek için bu kez Avusturya Kralı 1.

Loeopold'den “*papinta kâğız*” almıştır (VII.73a-b). Kralın ağzından “*Yedi krallık vilayetlerimde kal'alar ve şehirler ve benderler (liman şehirleri) ve kurâ (köyler) vü kasabatlarım mu'azzez ü mükerrerem gezüp (ilgi ve ikram görerek gezip) seyr-i temâşâ etsün...*” diye başlayan mektup Evliyâ'nın sözleriyle devam eder:

“... her bender hâkimleri ve kapudanları ve begleri istikbâlîme çıkup (beni karşılamaya çıkıp) alay ile şehirlerine getirüp murâd-ı menâmım kadar (istediğim kadar) ol şehirde oturup gideceğim vakti her şehrin hâkimleri ve âyânları riâyet edeler.” (VII.73a)

Evliyâ, bu geçiş izni mektubu ile Batı Avrupa'ya (Almanya, İspanya, Donkarkız, Danimarka, Flemenk, Lonçat vd.) gittiğini, yolculuğunun yaklaşık üç yıl sürdüğünü bildirir. *Seyahatnâme*'de 5 yerde buralara gittiğini söylerse de bu gezilerini hiç anlatmamıştır. Viyana yolculuğunun sonunda Batı Avrupa yolculuğunu anlatmak için boş bırakılmış 27 satırlık yer bulunmaktadır (VII. 75a). Bu boşluktan sonra Evliyâ'yı anlatımında aradan iki buçuk yıl geçmiş olarak tekrar Beç yani Viyana kalesi yakınlarından geçerken buluruz. Bundan onun bu seyahatleri yapmamış (veya yapamamış?) olduğu anlaşılıyor. Daha sonra Macaristan üzerinden Dağıstan'a giden Evliyâ, Macaristan'da *Erdel-Belgrad*'da Erdel Kralı ile görüşür. Erdel Kralı onu “*Hay Evliyâ Çelebi hoş geldin*” diye karşılayarak ondan *Seykelkit* (Székelyhid) kalesinin yıkılması hakkında bilgi alır. Evliyâ, bu arada “*Nemse çâsârı*”nın “*papinta hattı*”nı gösterir; bunun üzerine kral onu sarayında misafir eder:

Ba'dehu (sonra) koynumdan Nemse çâsârının hakîre verdiği yedi kral içün hattını (mektubunu) Erdel kralı eline verdiğimde akli başından gidüp ayak üzere kalkup çâsârın kâğızın cümle dîvânda olan kâfirlere gösterince cümle kefare başlarından gün-â-gün (çeşit çeşit) kalpakların çıkarup benim verdiğim kâğıza doğru gûyâ secde edüp hamd etdiler.

Hemân gördüm ki, kralın gözleri yaş ile dolup tercümânlar çâsârın hattını okuyup mefhûmu (içeriği) ma'lûm-ı kral olunca (kral öğrenince) hemân kral kalkup bu hakîrin koltuğuna girüp,

“Hoş geldin, yüzüm basa geldin. Benim eski dostum” deyüp hakîri halvethânesine (odasına) götürüp azîm vezni üzere (en yüksek derecede) i'zâz [u] ikrâmlar edüp (ağırlamada bulunup) kendü sarâyında üç aded hücre döşedüp cümle ta'yinâtımız şeker ve darçın ve karanfîle

varınca verüp şeb ü rûz kendüsiyle ve May Fırav⁴⁰ nâm avreti ve bu kadar mahbûbe-i zenân (kadın güzelleri) Macar kızlarıyla hüsn-i ülfetler ederdim (sohbet ederdim). Hudâ'ya ayândır, gecemiz leyle-i Kadr (Kadir gecesi) ve rûzumuz (gündüzümüz) rûz-ı ıyd-ı Adhâ (Kurban bayramı günü) ve rûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhî idi, ammâ yine tevâbi'imle (adamlarımla) evkât-ı hamseye (beş vakit namaza) müdâvemet edüp (devam edip) ezân-ı Muhammedîyi savt-ı a'lâ ile tilâvet etdiğimizize mâni' değiller idi (yüksek sesle okumamıza engel olmuyorlardı), ammâ Çeh vilâyetinde iken kral sarâyına savt-ı a'lâ ile memlûklarım ezân okuduklarına (hizmetkârlarımın yüksek sesle ezan okumalarına) mâni' olup Halveti savt ile yine ezân-ı Muhammedî okurduk, ammâ bu Erdel kralı yanında zevk etdik.

Ertesi gün sepet-i sandûkumuzdan Nemse çâsârı vezîri koca Rudolfoş'un ve Vezîr Palatinuş'un ve Vezîr Zoza'nın ve Vezîr Mantikukula'nın ve baş irşeklerin (piskoposların) ve ba'zı nemeşlerin (süvari zabitlerinin) mektûbların Erdel kralına verdikde vâfir hazz edüp (çok hoşuna gidip) çâsâra bizim elçi Kara Mehemed Paşa'nın buluşup nice ta'zîm ü tekrîm olunduğun (nasıl karşılanıp ağırlandığından) ve ne yüzden buluşup niçe mu'âmele olunduğunun (neden dolayı buluşulup nasıl görüşüldüğünün) ahvâllerin su'âl edüp hakîr dahi kralın su'âline cevâblar verüp ba'dehu yine uşarlar (?) hakîri konağımıza götürüp kâmil üç hafta pâdişâhâne günâ-gün (çeşit çeşit) sayd u şikârlarda (av eğlencelerinde) zevk u safâlar edüp ba'dehu hakîre üç yüz Erdel altunu ve bir kîse Nagban Ejder kal'ası gurusu ve bir pastav (top) çuka (çuha) ve on top kumâş ve beş karabina tüfeng ve beş sâ'at ihsân etdi. Avreti Mayfırav dahi bir gayri şeyler (başka bir şeyler) ihsân etdiği (bağışladığı) zann-ı gümân olunmaya (sanılmasına), zîrâ (ama) iç oğlanları dahi çok metâ'lar (mallar!)⁴¹ verdiler. (VII. 92a-b)

Evliyâ Çelebi, Avusturya İmparatoru'ndan geçiş izni mektubu almış olsa bile Batı Avrupa yolcuğunu gerçekleştir(e)memiştir; fakat Erdel Kralı sarayındaki bu itibarlı ağırlama ona teselli vermiş olmalıdır.

Evliyâ Çelebi'nin Tûr-ı Sînâ'daki manastırın patriğinden aldığını bildirdiği üçüncü geçiş izni mektubu ise Yunancadır ve bugün elimizde

40 May Fırav, Almanca "meine Frau" (eşim) demektir, Evliyâ Çelebi özel ad gibi kullanmıştır.

41 Evliyâ burada metâ' kelimesinin argodaki anlamıyla oynuyor, "Erdel Kralı eşinin başka ihsanda bulunduğu sanılmasın" demesi de cinsellik bağlamında anlaşılmalıdır.

bir kopyesi bulunmaktadır. Bu belge mektup Pinelopi Stathi tarafından 2006'da yayınlanmıştır. Stathi'nin verdiği bilgiye göre Mukaddes Yerler Patrik Temsilciliği (Metochion) Kütüphanesi 827 nolu dosya 81a'da bulunmaktadır. (P. Stathi. "A Greek Patriarchal Letter for Evliya Çelebi" *Archivum Ottomanicum* 23. 2005/2006. 267). **(Resim 23)**

Mektubun Türkçesi

".... Hepiniz bilirsiniz ki, tarafımızdan tanzim olunan bu mektubun hâmilî Evliyâ Çelebi, namuslu ve insan dostu bir insandır. Onun arzusu ve emeli seyyâhî âlem olmaktır; gezdiği yerleri, şehirleri, kavimleri anlatmaktır, kalbinde kötülük yoktur, hiç kimseye haksızlık etmek, hiç kimseyi incitmek istemez. Biz onun namına tanıklık etmek isteriz ki, kendisi mûnis ve iyi bir insandır, bu sebepten hepinizden niyâz ederiz ki onu iyi bir adam olarak misâfir ediniz, o dindâr Hristiyanlardan lûtûflar ve iyilikler hak etmiştir. Her nerede bulunursa bulunsun veya seyahat esnasında, ister karada ister denizde olsun, ister şehirlerde ister köylerde olsun bizce ve pek çoklarının insan dostu (barışsever) bir kişi olarak tanınan kendisi hiçbir tahkikat ve soruşturmaya mâruz kalmamalıdır. Bizim tarafımızdan ve pek çok başka kişi tarafından barışsever bir kişi olarak tanınır..." (N. Tezcan "Evliya Çelebi'nin Belgesel İzi 'Papinta Kâğız'." *Toplumsal Tarih* 161 (Mayıs 2007), 31-35) **(Resim 24)**

Evliyâ, bu tavsiye mektubunu Hac yolculuğundan dönüşü sırasında Tûr-ı Sînâ'daki manastırın Rum Patriğinden almıştır. Nasıl aldığını kendisi *Seyahatnâme*'nin IX. cildinde anlatır (Y380b-381a). Burası ünlü St. Catherine Manastırı'dır. Evliyâ, dağların arasında bir dağın tepesinde benzeri olmayan büyük bir manastır olduğunu, içinde pek çok patrik, rahip ve keşiş bulunduğunu anlatır. Rahipler, önce kendisini içeri sokmak istemezler, ancak onlara "sizi Hz. İsa'ya şikâyet ederim" diye bir beyit okuyarak dostluk kurmayı sağlar, içeri girip gezer, çok ilginç bir manastır olduğunu ayrıntılı olarak anlatır. "Ammâ kefare elinde kalmıştır. Ammâ İslâm elinde olsa berbâd olurdu" der. Evliyâ, onlarla kurduğu iyi ilişkiyi hediyeleşmeye kadar götürmüş, hatta patrik kendisine bir saat hediye etmiştir, ayrıca yukarıda adı geçen, Evliyâ'nın *Seyahatnâme*'de "*Seyyâh-ı âlemdir. Geliüp Tûr-ı Sînâ'yı ziyâret etmiştir. Yedi kral diyârında kimse mâni olmaya*" diye özetlediği geçiş izni mektubunu vermiştir. **(Resim 25)**

Evsâf-ı menzil-i cebel-i Tûr-ı Sînâ

Lisân-ı (---) cemî'i dağlara tûr derler. Ammâ Ayn-i Tüccâr kurbunda Tûr-ı Hirâven ve Kudüs-i şerîfde Tûr-ı Zeytâ ve bu Tûr-ı Sînâ'ya

Tûr lâfzı alem (sembol) olmuştur. Eflâke ser çekmiş (göge baş çekmiş) bir cebel-i müntehâdır (çok yüksek bir dağdır). Tâ zirve-i âlâsında Hazret-i Şu'ayb'ın Medyen şehri harâbesindeki mül-i minâreler (minarelerin kalem gibi sivri uçları) nümâyândır. Cebel-i Akabe bu cebelin esfelinde (aşağısında) zâhirdir. Ve Kulzüm deryâsı dahi mevc (dalga) urduğu nümâyândır. Ammâ deryâdan cânib-i şimâle dağlar içre üç sâ'atlik yerdir.

Bu cebel üzere Hazret-i Mûsâ ve Hazret-i Îsâ Cenâb-ı Bârî ile bilâ-vâsıta kelimât etdikleri (doğrudan konuştukları) ecilden (sebepten) Îs-kender Batlîmûs bu cebelin bâlâsının (tepesinin) tâ zirve-i âlâsında bir deyr-i azîme (büyük bir manastır) binâ etmiş kim felekde misli yoktur. Hâlâ eyle müzeyyendir kim (güzeldir ki) Kudüs-i şerîfde Kumâme ve Beytü'l-lahm bunun zîb ü ziyeti (süsü) yanında güneşde zerredir. Ve binden mütecâviz (fazla) yigirmi altı kavim millet-i mesîhiyyenin (Hristiyanların) râhibleri ve bitrîk (patrikleri) ve kıssıs (keşişleri) ve kâzibleri (yalancıları) vardır. Anda rıyâzât u mücâhede-i kâzibe (yalancıkıtan nefis mücadelesi) ile Ahlâd kadîdi (Ahlât'taki mumyalar) gibi kadîd-i mahz (arık) olup haftada bir hurmâ ve zeytûn ve bâdem ve bir fîncân süd ile nâ-iftâr ederler (kendi inançlarıncı iftar açarlar). Ve anlara cemî'i Kâfiristân'dan nezerâtlar (adaklar) gelir.

Ve bu deyr (manastır) içre müğpîçe-i nâ-resîde (buluğa ermemiş mecusi çocukları) pür-fiten (baştan çıkarıcı) mahbûb kaladite (?) mahbûb gulâmlar (güzel oğlanlar) vardır. Cümle âyende vü revendeye (bütün gelip geçenlere) şeb u rûz (gece gündüz) hidmet ederler.

Ve bu deyrin matbah-ı Keykâvusunda (Keykâvus'un mutfağı gibi olan mutfağında) yüzden mütecâviz (yüzden fazla) aşbâzları (aşçıları) vardır. Ne güne ta'âm murâd edinsen (ne çeşit yemek istersen), ol ân hâzır ederler. Ve kılarında (kilerlerinde) kuş südü ve cân suyu dahi bulunur. Gerçi ruhbânları çokdur, ammâ Selîm-i Evvel asrından berü Rûm kefereleri hükmündedir. Şeb u rûz bir kandîl ile münevver olmuş bir kubbe-i nühtâk (dokuz kat gök gibi kubbesi) vardır. Pelîd-i anîdlere (inatçı pis heriflere) ricâ edüp temâşâ edelim, dedik, komadılar.

Dünki gün kilsaya vardım komadı ruhbân beni

(Dünkü gün kiliseye gittim, ruhban beni içeri sokmadı).

Ahdim olsun kovlayam mahşerde Îsâ'ya seni

(Ahdim olsun, yarın mahşerde seni İsa'ya şikâyet ederim).

dedikde, Hazret-i İsâ havfından (korkusundan) kubbe-i nîlgûnun (mavi renkli kubbenin) bâbını küşâde kılup (kapısını açıp) içeri girdik.

Makâm-ı Hazret-i Mûsâ ve makâm-ı Hazret-i İsâ ve makâm-ı Meryem Ana... *El-hâsıl aceb ziyâretgâhdır. Ammâ kefare elinde kalmışdır. Ammâ İslâm elinde olsa berbâd olurdu. Ammâ kefare amâr edüp (onarıp) Mısır paşasına ve yedi bölük a'yânına ve Süveys ağasına ve Urbân şeyhlerine hedâyâlar verüp hüsn-i ülfet edüp (iyi geçinip) vakıflarına sa'y ederler (çalışırlar). Hattâ hakîre bir tütün telatîn derisi (deriden tütün kesesi) verdiler kim müşk-i amber-i hâm (saf misk) gibi kokardı. Ve Freng bitrîkı (Freng patriği) bir sâ'at başıslıyup bir papinta kâğızları (geçiş izni mektubu) verdiler kim,*

"Seyyâh-ı âlemdir. Gelüp Tûr-ı Sînâ'yı ziyâret etmişdir. Yedi kral diyârında kimse mâni' olmaya" deyü yedi bitrîkden papintalar alup Tûr kal'asına gidüp andan Süveys'e gitmek murâd edindiğimizde,

"Sa'b (zor) yolları vardır ve huccâca eremezsiniz. Hemân gerü revâne olun (geri gidin)" dediler.

Hakîr gördüm ki kal'a-i Tûr leb-i deryâda bir küçük kal' acıktır...." (IX. Y381a). **(Resim 26)**

Resim Merakı

Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'nin çeşitli yerlerinde resimler yaptığını yazar. Örneğin: Van'da Ketenci Ömer Paşazade'nin kasrının "*taşra dîvânânesi*"nin duvarına kalyon ve kadirge resmi yapmıştır (IV.257a); Anapolî/Anaboli kalesindeki Fethiyye Câmii'nin 65 ayak minaresine çıkıp "*şehrin tarh u tarz, eşkâl-i esâs-ı binâsın seyr ü temâşâ edüp bir tabak kâğıza kal'anın cümle imârâtların*"ı resmetmiştir (VIII.279b); Manyâ'da Ali Paşa kendisinden Zarnata kalesinin tüm yapılarıyla resmini yapmasını ister. O da "dörd tabaka İslâmbol kâğıdına" resmedip şöyle değerlendirir: "...*hakîr bir hafta içinde cümle minvâl-i meşrûh üzre elvân boyalarla bir Freng-pesend kal'a tahrîr etdiğim Hünkâr câmi'ini gören ve sâ'ir hayâl-pesend amâristânların gören engüşt berdehen etdiler*" (VIII. 337a). Burada kendisine *Freng* ressamlarını ölçü alması dikkat çekicidir. Yanya'da Arslan Paşa Câmii'nin minaresine çıkar (85 kademe) ve şehrin tüm genel görünümünü bir tabaka kağıda resmeder: "*Hakîr bunda urûc edüp şehrin eşkâl-i cirmin hey'eti üzre bir tabak kâğıza resm etdim*" (VIII. 347a).

Kandiya'dan sonra Manya fethine katılan Evliyâ Çelebi, fetihten sonra 1062/1652'de Edirne'de Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın huzuruna çıkar ve fetih hakkında bilgi verir. Sadrazam kendisine kalenin durumunu sorar, Evliyâ hemen koynundan kendi yaptığı kale resmini gösterir. Sadrazam resmi çok beğenir. Sadrazam bir at isteyip Evliyâ'yı da alarak padişahın yanına giderler. Has bahçede birlikte meclise katılırlar. Evliyâ da adap gereği biraz şarap içer. Daha sonra padişahın huzuruna çıkıp kalenin anahtarını ve resmini padişaha sunar. Resmi gören padişah çok beğenir:

“Yâ kal'ayı nice müceddeden (yeniden) binâ etdiniz?” dedikde hemân koynumdan Manya kal'asının ve yetmiş yedi pâre kurâlarının eşkâlleri (görünüşlerini) ve esmâlarıyla (adlarıyla) tahrîr etmişdim (resmedip yazmıştım), meydân-ı mahabbete koyup bu eşkâl-i hayâl-pesend (zarif görünüşlü) kal'a cümle der-i dîvâr tabyaları ve câmi' ve mesâcid medrese tekyelerinin eşkâl [ü] nâm [u] nişânı tasvîrin gördükde,

“İlâhî berhordâr-ı ömr ol” dedikde zemîn-bûs edüp (yeri öpüp) kal'anın miftâhların zerdûz (altın işlemeli) kîse ile eline verüp,

“Gazânız mübârek ola kim bir sâl-i gazâda (bir gaza yılında) hem Kandiye fâtîhi oldun ve hem Manya vilâyeti gibi bir mülke Âl-i Osmân pâdişâhını mâlik etdin” dediğimde sürû[r u] safâsından at deyüp telhîsî ileri gidüp kendüler dahi sa'âdetlü pâdişâha revâne olup (gidip) hakîri ma'an (birlikte) huzûr-ı pâdişâhîye götürürken bağçe-i hâssda hakîre âdâb-ı meclisi sehel işrâb edüp andan Yıldırım Hân kasrında pâdişâha varup miftâhları ve Manya kal'ası tasvîrlerin huzûr-ı pâdişâha koyup pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri miftâhın safâsından ve kal'anın eşkâl-i resminden hazz edüp,

“Bire ne güzel mehâbetli kal'a imişler” (VIII.380a)

Bugün bu resimlerden elimizde sadece aşağıdaki İnebahtı Limanı'nın çizgi-resmi vardır:

Evsâf-ı kal'a-i bâ-misâl krallar tahtı, ya'nî hısn-ı hasîn-i üstüvâr Eynebahtı

Eşkâl-i kal'ası: Rûmeli tarafında leb-i deryâda (---) dağı burnunda bir topraklı ve kayalı bir kûh-ı müntehâ üzre şekl-i müselles bir Şeddâdî mutarraş taş binâ-yı hâzır-bâş li-ecl-i savaşı perhâş bir kal'a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn hisâr-ı üstüvâr-ı kadîm ve bir sûr-ı azîmdir kim refî'u'l-bünyân ve halkı azîmü's-şân kimesnelerdir. ... Ve garb tarafı

eğri ve büğrû binâ olunup dâ'iren-mâdâr cümle beş aded kal'a kapuları var. İkisi semt-i garba nâzırdır, biri aşağı kal'adadır kim kastele gider. Ve biri orta kal'ada olup ol dahi kastel cânibine bakar. Ve bir kapu dahi iskele kapusudur kim Salona kapusu derler, kasaba-i Salona'ya gider. Ve bir kapu dahi iç kal'a kapusudur. Bu kal'a gerçi şekl-i müselseldir ammâ gûyâ pâpuççu muştası gibi beli incedir. Meselâ bu eşkâldedir. (VIII. 338a-b) **(Resim 27)**

Gügümbaşı Mehmed Efendi'den hat dersi alan Evliyâ Çelebi, Nakkaş Hükâmîzâde Alî Beg'den de resim (*nakş*) öğrendiğini yazar (I.69a). Saray'da bulunduğu yıllarda aldığı hat eğitimi sırasında Nakkâş Hükâmîzâde 'Alî Beg'den resim yapmayı da öğrendiğini anladığımız Evliyâ Çelebi'nin bu ilgisi giderek artmış; ve Nil yolculuğu sırasında gördüğü yerlerin resimlerini ondan öğrendiği tarzda yaptığını yazmıştır:

"Ve niçe kılâ' diyârları Papamunta gibi cemî'i enhârî ve cibâlleri ve buhayreleriyle üstâdımız Nakkâş Hükâmîzâde Alî Beg'den gördüğümüz minvâl üzre tahrîr etmiş[iz], Cenâb-ı İzzet bu Nîl ve Fûncistân seyâhati itmâmın müyesser edüp eşkâlin tahrîr edeyüz." (X. Y392a)

Evliyâ Çelebi kale ve şehir resimlerini, ilk dünya haritası olan Map-pa Mundi'de (*Papamunta*) olduğu gibi nehir, dağ, gölleriyle çizmiş; seyahati tamamlanınca da haritasını yapacağını bildirmiştir. Bugün Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan ve Evliyâ Çelebi'nin gözetiminde yapılmış olan Nil haritasının üzerinde bulunan kale, kule, dağ, köprü, manastır gibi resimlerin onun kendisi tarafından çizildiği anlaşılmaktadır. Bu kitapta bkz. s. 604-611 ve Resim 121-127.

Harita Merakı

Evliyâ Çelebi'nin haritaya da büyük bir ilgisi vardır. *Seyahatnâme*'nin I. kitabında İstanbul esnaflarını anlatırken haritacıları yer verir ve bunların çok seyahat ederek bu ilimde usta olduklarını söyler. Burada seyahat ile haritanın ilgisini özellikle vurguladığı görülür:

Esnâf-ı hartacıyân... Ebû Sufyân kesret-i seyâhat ile bu ilmde yegâne-i asr olmuş idi. (I 163a)

3. Kitapta Tuna nehrini anlatırken dünya nehirleri hakkında bilgi verir ve bu nehirlerin seyyahlar tarafından "gezerek" keşfedildiklerini vurgular:

Cümle seyyâhân-ı berr [u] bihâr ve hukemâ-yı kudemâ niçe bin kerre bu atlas-ı rûy-ı arzı geşt [u] güzâr edüp böyle bulmuşlardır. Ve cümle enhârın kebîrlerin hadîs-i sahîh ile bilmişlerdir. (III 115a)

X. kitapta Batlamyus'un (Ptolemaios/Ptolemy) dünyayı "ilim ve akıl" gücüyle anlatmasına karşılık, Yeni Dünya'yı (Amerika) keşfeden Padre ve Kolon (yani Kolombus) adlı ruhbanların hayatlarını seyahatle geçirdiklerini özellikle vurgular. Padre ve Kolon, Amerika'nın keşfi için Bâyezîd-i Velî'den yardım isterler ve "şu devlet size müyesser ola" diyerek 140 yıldır seyahat ettiklerini, bu uğurda ömürlerini tükettiklerini bildirirler (X.252a).

Evliyâ Çelebi onların dünyayı gözlemleyerek anlattıklarını, *Feylekos* ve *Batlamyus*'un soğuk, sıcak ve tehlikeler dolayısıyla gidemediği yerlere gidip dünyayı doğudan batıya, kuzeyden güneye birkaç kez dolaştıklarını yalnız Akdeniz ve Karadeniz'i gezmeyip Bahr-i Muhî'ti gezdiklerini, Bahr-i Okyanus, Bahr-i Hind, Danimarka, Portugal ve Yeni Dünya denizcilerinin onların haritalarına göre hareket edip dolaştıklarını yazarak haritalarının güvenilirliğini, dolayısıyla yine harita ile seyahat ilişkisini vurgular:

Netîce-i merâm ve hâsıl-ı kelâm eyle dünyâyı ilim kuvvetiyle bulan ve kesret-i seyhât ile bu dünyâyı geşt [ü] güzâr edüp deverân eden Padre ve Kolon nâm ruhbânlar ifnâ-yı vücûd edüp niçe bin tevârihât tettebbü' edüp kitâb-ı hey'etlerden Atlas ve Minor ve Coğrafiyye tevârihlerine mürâca'ât edüp ömr-i dirâzı seyhâthde geçirüp hey'et-i dünyâyı mâ-vaka'ı üzre tahrîr etdiler, ve zamân-ı kadîmde Feylekos ve Batlîmûs hakîmleri(n) şiddet-i şitâdan ve şiddet-i hârdan ve mahûf u muhâtara olup varılmayan yerlere mezkûr Padre ve Kolon berren ve bahren birer tarîk ile dünyânın şimâl [ve] cenûbuna şarkan ve garban birkaç kerre deverân ederek varup cirm-i dünyâyı seksen yedi bin mîl tahrîr etmişlerdir. Ammâ Akdeniz ve Karadeniz kenârınca değildir, hemân bu dünyâyı Bahr-i Muhî't ihâta etmişdir, anın kenârınca geşt [ü] güzâr edüp tahrîr etmişlerdir. Hâlâ Bahr-i Okyunus ve Bahr-i Hind ve Donkarkız ve Danimarka ve Yeni Dünya ve Portakal mellâhları bu Padre ve Kolon râhiblerin tahrîrleri üzre hartalarına amel edüp deryâda şinâverlik ederler. Gâyet mu'temed hartaları vardır. (XY252b)

Evliyâ Çelebi, seyahat ile haritanın ilişkisini çok iyi kavramıştır. *Seyahatnâme*'de *Papamunta*'dan (ilk dünya haritası demek olan *Mapa Mundi*) hayranlıkla söz eder. Claudius Ptolemaios'un Coğrafya'sı-

na (Kitâb al-Macisî/Almagest) dayanarak üzerinde resimlerle çizilmiş olan ilk dünya haritalarından (Mappa Mundi) birini görmüş olmalıdır. Kendisi de seyahatlerinin, gördüğü yerlerin aynı şekilde resimli bir haritasını yapmak istemiştir. Evliyâ Çelebi'nin yalnız *Seyahatnâme* yazmakla kalmayıp bir “*atlas kitâbı*” yapma projesi olduğu anlaşılmaktadır:

“İnşâallah bu müsevveddâtımız hey’et üzre kal’asının eşkâliyle ve sahrâları ve âb-ı revânlarıyla atlas kitâbı tahrîr ettiğimizde böyle tasvîr oluna...(IV. 213b)

“İnşâallâh Papamunta hey’eti kitâbı tahrîr ettiğimizde böyle tahrîr oluna. Allâhümmü yessir bi’l-hayr ve’l-âfiye.” (IV. 226b)

Evliyâ’nın, bu projesini ancak onun son büyük yolculuğu olan Nil yolculuğunun sonunda, Nil haritası ile gerçekleştirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nil yolculuğunun “müstesna” bir yolculuk olduğunun bilincine varmış olan Evliyâ Çelebi, kendisine nasip olan bu güç yolculuğu sırasında, gördüklerinin resmini yaparak bir harita üzerinde göstereceğini dile getirmiştir. Bugün Vatikan Kütüphanesi’nde bulunan Nil haritası onun “*atlas kitâbı*” projesini kısmen de olsa gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu kitapta bkz. 387.

Okçuluk Kitaplarında Evliyâ Çelebi

Viyana elçilik heyeti listesi, duvar yazıları, geçiş izni mektubu ve Nil haritası yanında seyyahtan bugüne kalmış bir belgesel iz daha vardır. Bu da onun adının Osmanlıca okçuluk kitaplarında geçmesidir. Buna, 1943 yılında ilk kez dikkati çeken ünlü İstanbul tarihi araştırmacısı Reşad Ekrem Koçu olmuştur. Bu kayıtlardan birinin, Evliyâ Çelebi’nin kendi döneminden kalmış olması ve doğrudan onun *maskıt-ı res’imiz* (“dünyaya geldiğimiz yer”) dediği İstanbul’a ilişkin olması bakımından büyük önem taşır. Koçu’nun gördüğü, fakat ondan sonra ele geçirilememiş olan kaydı Semih Tezcan yeniden bulmuştur. Bu kitapta bkz. 43-53.